

LINGVISTIKA A SOCIÁLNE VEDY¹

MARTIN KANOVSKÝ

Mgr. Martin Kanovský, Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK, Gondova 2, 81800 Bratislava, Slovakia

The article deals with the inspiration of Linguistic to Mythological Research. The author considers that it is possible and also unavoidable to establish the Mythological Research as an exact science. As a paradigmatic pioneer of this way in Cultural Anthropology he introduces C. Lévi-Strauss and his work.

Kľúčové slová: lingvistika, sociálne vedy
Key words: linguistic, social sciences

Domnievam sa, že nijaký druh vedy o sociálnych faktoch, ba dokonca humanitnej vedy vôbec, si nezaslúži svoje meno, ak neberie do úvahy podnety a inšpirácie, ktoré poskytla sociálnym vedám v tomto storočí lingvistika. Netreba dlho hľadať dôvod: lingvistika je sociálnou vedou, to je nepochybné; no zároveň je aj vedou exaktnou, čo tiež nikto nepopiera. Lingvistika teda samou svojou existenciou predstavuje vyvrátenie starých názorov o zásadnej nemožnosti exaktnej sociálnej alebo humanitnej vedy, o ich zvláštnej a jedinečnej „vedeckosti“.

Pokúsim sa sumarizovať hlavné impulzy, ktoré lingvistika poskytla sociálnym vedám všeobecne a kultúrnej antropológii a etnológii zvlášť. Keďže u nás nie je prostredie, o ktorom by bolo možné povedať, že sa tieto impulzy aspoň v základoch rozvíjali a aplikovali, pokúsim sa byť aspoň v úvodnej časti svojím výkladom čo najviac inštruktívny, a to z dôvodov predovšetkým didaktických.

I

Rok 1917, v ktorom bol posmrtno vydaný *Kurz všeobecnej lingvistiky* Ferdinanda de Saussura,² bol nielen rokom zrodu modernej lingvistiky, ale aj novej, širšej vedy, ktorú Saussure nazval *semiológiou*. Nebudem tu podrobne vykladať Saussurovu lingvistiku, obmedzím sa iba na formalizovanie teoretického obratu, ktorý jeho metodologické prístupy spôsobili pri výskume jazyka. Domnievam sa, že formu tohto obratu musia absolvovať všetky disciplíny, ktoré majú byť vedeckými.

Už prvé stránky *Kurzu* sú veľmi dôležité. Podľa Saussura je veľmi dôležité, aby si veda vystihla „...povahu predmetu svojho štúdia. Bez takéhoto základného kroku totiž veda nie je schopná vypracovať si svoju metódu“.³

Saussure teda musel predovšetkým upresniť povahu jazyka. Podľa neho je jazyk systémom, ktorý kombinuje dva rády: amorfný rád myslenia a rovnako amorfný rád zvukov. Kombináciou týchto dvoch rádiv pomocou jazyka vznikajú myšlienky a artikulovaná reč. Lenže „...*táto kombinácia vytvára formu a nie substanciu*“.⁴

Toto je veľmi dôležité, pretože lingvisti pred Saussurom márne hľadali spôsob, ako sa **určité** zvuky spájajú s **určitými** vecami. Jazyk chápali ako substanciu, v ktorej sa **prirodzene** spájajú slová s vecami a ich zámerom bolo nájsť akýsi prvotný jazyk, ktorý pomenovával veci a z ktorého sa neskôr ostatné vyvinuli. Táto snaha bola márna, pretože jazyk je formou, systémom, ktorý arbitrárne a konvenčne prepája oba rády – rád myslenia a rád zvukov – bez toho, aby medzi nimi bolo nejaké prirodzené spojenie.

Rovnakú snahu – snahu o hľadanie priamych prepojení medzi objektami – nachádzame ešte aj dnes v mnohých mytologických alebo etnologických výskumoch, snažiacich sa priamo odvodiť mytologické či etnografické javy z materiálnej kultúry alebo z psychológie, či už individuálnej, alebo kolektívnej. No mytologický systém, rovnako ako jazyk, iba na inej úrovni, tiež nie je substanciou alebo časťou empirickej reality, ale formálnym systémom, ktorý pomocou logických operácií prepája kultúrne a prírodné javy do koherentného celku. Takže úsilie o hľadanie priameho prepojenia mytologických javov s empirickou skutočnosťou alebo s psychologickými stavmi je odsúdené na neúspech, takisto ako hľadanie „jazyka vecí“. Samozrejme, neznamená to, že by mytologický systém bol v nejakom protiklade s empirickou realitou alebo s psychologickými stavmi. Je však isté, že z nich **nevyplýva** ako produkt alebo dôsledok. Ich vzťah je oveľa zložitejší. Práve mytologický systém produkuje alebo aspoň ovplyvňuje psychologické stavy a aktívne rozčleňuje empirickú skutočnosť.

Saussure si ďalej všimol, že jazyk nemá sám osebe nijaké obsahy. Každý jazykový znak je plne definovateľný výlučne negatívne, v opozícii voči ostatným znakom celého jazykového systému. Každý jazykový znak plne konštituuje jeho diferencie voči ostatným jazykovým znakom: „...v jazyku existujú iba diferencie *bez pozitívnych termínov*“.⁵

Inými slovami povedané, jazyk je systémom **vzťahov**, a nie **objektov**. Zvuk, napríklad vyslovené slovo, je sám osebe materiálny element, ktorý nemôže patriť do jazyka. Súčasťou systému sa stane iba v diferencii voči iným zvukom. Aj táto propozícia má závažné metodologické dôsledky v našej oblasti. Uvedomenie si logickej a metodologickej priority vzťahov pred objektami, ktoré do vzťahov vstupujú, predstavuje závažný obrat v sociálnych vedách. No veľmi často vidíme pri výskume pravý opak – materiálne alebo mentálne objekty nejakej kultúry sa skúmajú buď izolovane, alebo ako agregáty, a v najlepšom prípade sa medzi nimi hľadajú a nastoľujú intuitívne a *a posteriori* chápané vzťahy pomocou metafor a vágnych operátorov typu „a symbolizuje b“ atď.

Skúmanie vzťahov medzi kultúrnymi faktami sa naopak musí snažiť objaviť systém, ktorému sa tieto vzťahy podriaďujú. Postulovanie takéhoto systému je nevyhnutnou minimálnou podmienkou vedeckej práce. Cieľom vedy nemôže byť opis, hoci aj najpútavejší, ale teoretické vysvetlenie vzťahov medzi kultúrnymi faktami.

Ako príklad uvedieme fonológiu, ktorej základy položil tiež Saussure a ktorá bola rozpracovaná najmä Trubeckým a Jakobsonom. Táto veda zaznamenala veľký pokrok, keď sa dokázala oddeliť od fonetiky, fyzikálnej disciplíny, skúmajúcej zvuky reči ako také. Fonológia postuluje **dištingtívny** charakter najmenších jednotiek – foném, teda to, že opozície medzi nimi rozlišujú význam. Rozdiel medzi slovami /delo/ a /telo/ je rozdielom medzi

znelou a neznelou fonémou /d/ a /t/ a v skutočnosti nezáleží od zvuku vyslovenia tejto fonémy, ale od jej vyslovenia tak, aby bolo možné vnímať jej opozíciu k inej fonéme. Fonológia skúma **fonologický kód**, teda systém pravidiel, ktorý nastoluje vzťahy medzi fonémami. Napríklad v našom jazyku fonologický kód fixuje opozíciu medzi fonémami /l/ a /r/, ktorá v japončine neexistuje. Vysloviť v japonskom prehovore /l/ alebo /r/ sa považuje za vyslovenie tej istej hlásky, pretože opozíciu medzi nimi nepovažuje japonský fonologický kód za dištingtívnu, rovnako ako náš fonologický kód nepovažuje za dištingtívnu opozíciu medzi zatvoreným a otvoreným /e/, ktorú postuluje francúzsky kód.

Kód je systémom, ktorý určuje pravidlá, ako z nekonečného množstva možných vzťahov vybrať tie, ktoré sú významové. Je potrebné uvedomiť si, že to neplatí len pre fonologický kód, ale aj pre iné jazykové kódy, dokonca je nevyhnutné túto aplikáciu rozšíriť aj ďalej a hovoriť o **kultúrnych kódoch**. Kultúrne kódy sú teda systémami pravidiel, ktoré určujú vzťahy medzi kultúrnymi jednotkami.

II

Je potrebné vrátiť sa k mytológii. Mytologické myslenie je oblasťou, ktorá svojím bohatstvom nijako nezaostáva za oblasťou jazykov. Aj tu je potrebné, aby veda určila svoj predmet jasne a zreteľne. Ako som už naznačil, mytologické myslenie je potrebné považovať za formálny systém, ktorý má svoje vlastné pravidlá – kultúrne kódy. Tieto pravidlá vydeľujú z nekonečného množstva správania, pomenovaní, mytém a iných objektov tie, ktoré sú **kultúrne významné** alebo **príznačné** a poskytujú im tým status **kultúrnych jednotiek**. Samozrejme, tento proces si nemožno predstavovať tak, že tu najskôr jestvuje nejaká masa objektov, z ktorej „niekto“ svojím rozhodnutím vyberá. Kultúrne jednotky a pravidlá ich usporiadania a interpretácie – kultúrne kódy – sú vždy už dané a vzťah medzi nimi je arbitrárny. To neznamená, že ľubovoľný – znamená to iba toľko, že otázka, prečo je v kultúre X kultúrnou jednotkou práve tento jav alebo objekt, je metodologicky úplne odlišná od skúmania systému vzťahov medzi týmito jednotkami. Inak povedané, význam kultúrnej jednotky nemožno vysvetliť opisom, ako sa stala kultúrnou jednotkou. Problém genézy kultúrnych faktov je nevyhnutné oddeliť od ich explikácie.

Nemožno to chápať ani tak, že tento proces „stávania sa“ kultúrnymi jednotkami sa niekedy odohral a nám je dané skúmať iba jeho výsledky. Kultúrny systém nemožno skúmať ako statický, a to ani kultúrny systém takej kultúry, ktorá už nejestvuje alebo o ktorej sú naše údaje iba minimálne. Táto propozícia už prekračuje Saussurovo myslenie a jeho opozíciu synchronného/diachrónneho skúmania. Teória, ktorá nám poskytuje metodologické rozpracovanie chápania tohto procesu, bola svojím tvorcom, Saussurovým súčasníkom, nazvaná takmer rovnako – **semiotika**. Hovorím o C. S. Peirceovi. Ten bol pozornejší ako Saussure k spôsobu fungovania kultúrnych znakov, pretože jeho zázemie bolo orientované na logiku, matematiku a prírodné vedy.

Peirce pochopil, že nijaký znak nie je možné skúmať izolovane alebo iba v rámci systému znakov, pretože jestvuje iba vtedy, keď poukazuje na bezprostredný objekt a sám je interpretovaný. Neexistuje teda znak alebo systém znakov vo svojej synchronicite, ale triáda **bezprostredný objekt – znak – interpretant**, ktorá tým však nekončí – znak sa stáva bezprostredným objektom pre interpretant a interpretant sa stáva znakom pre ďalší interpretant a tak ďalej ad infinitum.⁶ Jednoducho, znak musí byť **interpretovaný**, aby bol znakom, a takisto interpretant sa musí stať znakom a byť interpretovaný. Pri každom takomto procese sa zapája veľká časť kultúrneho systému, väčšinou nevedomo. Tento proces nazýva Peirce **semióza**. Poskytnem vám triviálny príklad triády i semiózy⁷: predstavte si zastavenie na červenú, kultúrny to jav par excellence. Bezprostredným objektom je semafor ako

predmet, znakom je vnem červenej a interpretantom je akt zastavenia (alebo u podaktorých aj akt nezastavenia). Samozrejme, tento fakt v podstate spustí celý refazec semiózy, ktorá sa rozbieha paralelne do viacerých strán: aj keď sa zastavenie zdá akokoľvek automatické a prirodzené, je tu kultúrny kód, ktorý prepája vnem červenej (znak) so zákazom, ten zasa s trestom, ktorý poukazuje na strach atď. Tento spôsob prepojenia sa nazýva **konotáciou**: červená konotuje zákaz, ten konotuje trest a strach atď. Implicitne sú vlastne prítomné opozície: červená konotuje zelenú, zákaz zase povolenie atď. Tento kultúrny kód sa nám zdá byť natoľko prirodzený, že jeho kultúrnu povahu si ani neuvedomujeme. Je dokonca natoľko osvojený, že prestáva byť príznakovým – často pozorujeme skôr viac prípadov jeho narušenia ako dodržania a domnievam sa, že etnológovia, ktorí by skúmali našu kultúru na základe empirických pozorovaní, by mali veľké problémy sformulovať na ich základe dopravný kód. Až priveľký cit pre semiotiku prejavuje Dustin Hoffmann, keď vo filme **Rain Man**, hrajúc postavu postihnutú duševnou poruchou – autizmom, zastavuje uprostred rušnej cesty, keď naskakuje červená.

III

Antropológ, ktorý skúma inú kultúru, pozoruje a zbiera veľké súbory empirických faktov. Nikdy ich nezbera ako také: vždy už interpretuje na základe nejakej teórie, či už sformulovanej alebo nie. Zbiera mýty, filmuje rituály, zbiera predmety. Zostaňme teraz iba pri mýtoch. Ak sa zozbierajú mýty určitej kultúry, okamžite sa zistí, že ich nemožno vysvetliť etnografickými informáciami danej kultúry. Nie, že by im protirečili – jednoducho súbor týchto informácií nikdy nie je natoľko integrovaný, koherentný a úplný, aby do seba zahrnul mýty ako jednu zo svojich súčastí. Zistí sa, že mýtus A kultúry X nemá nič do činenia s mýtom A₁ tej istej kultúry, ale má rovnakú štruktúru ako mýtus B kultúry Y, rituál C kultúry Z, výšivka D kultúry W a súbor masiek E₁ – E₆ kultúry Q. Vtedy sa okamžite siahne po difuzionistickom vysvetlení a povie sa nám, že jestvovala prakultúra, z ktorej dané kultúry pochádzajú a počas tisícročí zo spoločného celku zvykov a vier každá kultúra zabudla určitú časť a niečo si uchovala.

Toto vysvetlenie má rovnakú hodnotu, ako keď sa povie, že slovo /bet/ znamená v angličtine /netopier/, v nemčine /postel/ preto, že pochádza zo spoločného prajazyka. Difuzionistické vysvetlenie kladie obrovské problémy namiesto ich riešenia a v niektorých prípadoch je úplne absurdné, najmä pri štruktúrálne takmer homologických kultúrnych javoch vo viacerých kultúrach, ktoré sa však dokázateľne vyvíjali bez akéhokoľvek kontaktu.

Problém sa vyrieši vtedy, ak si uvedomíme, že mytologické myslenie je **forma** a nie substancia, teda **systém vzťahov** a nie súbor objektov. Mytologické myslenie funguje ako semióza tak, že poskytuje rôzne možnosti riešenia rovnakých problémov. Zásadným problémom mytologického myslenia, tak ako každého myslenia, vrátane vedeckého, je vytvoriť zo zdanlivo chaotickej mäteže empirických a pozorovateľných dát koherentný celok. Tak ako jazyk, aj mýtické myslenie sa podriaďuje **kultúrnym kódom**, ktoré vytvárajú pomocou semiózy **kultúrne jednotky** a zrefazujú ich do koherentného systému. Hlavným postupom mytologického myslenia je etablovať kultúru proti dezintegrujúcej antikultúre a sprostredkovať pomocou sérií transformácií preklenie protikladov. V konečnom dôsledku, ako si všimol Lévi-Strauss,⁸ táto procedúra nemôže uspieť, pretože tieto protiklady (nebo/zem, voda/ohň, život/smrť...) sú **reálne** (a práve reálnosť a objektívnosť týchto protikladov spôsobuje, že pokusy o ich prekonanie či integrovanie nikdy nie sú sémanticky **absolútne** odlišné), ale existuje obrovské množstvo možností mediácie. Každý mýtus je nedokončeným pokusom o toto sprostredkovanie. Ak budeme pracovať s dostatočným súborom mýtov rôznych kultúr, ukáže sa, že tento súbor tvorí koherentný celok, poskytujúci napríklad

sprostredkovanie medzi dňom a nocou, surovým a vareným, nebom a zemou. Nebudem tu opakovať výskumy, ktoré v tomto duchu podnikol Lévi-Strauss v štyroch dieloch *Mythologiques*.⁹ Poskytol tu vlastne súbor štyroch vzájomne prepojených mýtických diskurzov, z ktorých každý obsahuje vyše dvoch stovák mýtov a artikuluje sa s rastúcou zložitostou. Ukázal, ako mytologické myslenie spracováva v rôznych mýtoch pomocou sérií logických transformácií svoje problémy. Od referenčného mýtu kmeňa Bororov prešiel ku skupine mýtov Tupíov, potom ku skupine Žé a ukázal, že tieto mýty sú iba súčasťou väčších celkov.

Aj na analýze jedného jediného mýtu sa dá ukázať (to som sa pokúsil urobiť inde¹⁰), akým spôsobom pracuje mytologické myslenie. Práve v referenčnom mýte Bororov hrdina absolvuje sériu príhod, ktorých analýza ukáže, že ide o systém transformácií stravovacieho kódu (surové sa transformuje na varené v živočíšnej osi, zhnité na čerstvé v rastlinnej osi) a prírodného kódu (potvrdenie života a popretie smrti). Sémantická analýza mýtu postupuje tak, že si mýtus rozdelí na konštitutívne jednotky (mytémy), tie sa prepíšu do určitého formálneho teoretického jazyka (naratívne syntagmy: skúšky, disjunkcie, zmluvy) a analyzuje sa sémantická štruktúra a jej transformácie. Samozrejme, v prípade jediného mýtu bude analýza iba schematická. Aby bolo možné potvrdiť všetky sémantické možnosti určitej témy, je potrebné pracovať s veľkým súborom mýtov. V každom prípade je možné vyvodíť z toho aspoň teoretické poučenie.

IV

Samozrejme, kvôli splneniu podmienky vedeckosti a exaktnosti je potrebné pridržiavať sa určitých mimimálnych postupov. Aspoň skratkovito ich vymenujem.

Najnevýhnutnejšou a elementárnou podmienkou, voči ktorej sa v humanitných vedách aj najčastejšie hreší, je rozlíšenie úrovni skúmania. Tie sú štyri:

1. **Jazyk-objekt:** Ide o univerzum, ktoré obsahuje samotný empirický materiál, teda o súbor empirických faktov. Je potrebné si uvedomiť, že v tomto prípade netreba brať termín /jazyk/ doslovne – ako prirodzený jazyk. Môže ísť o jazyk mýtov, rozprávok, jazyk náboženstva, jazyk etnografických faktov, archeologických faktov atď. V týchto prípadoch pojem /jazyk/ jednoducho vyjadruje to, že nejde o agregáty alebo nakopené kolekcie faktov, ale o súbory, ktoré sú spojené v nejakom **systéme**. Pojem /jazyk/ v týchto prípadoch vyjadruje **postulát systematickosti**. Skutočne, málokto, archeológ, etnológ alebo religionista by pripustil, že fakty, ktoré skúma, tvoria arbitrárne a ľubovoľné nakopenie. Aj keď ešte nemusí nič vedieť o systéme, ktorý ich spája, môže postulovať aspoň **fakt** systému. Ak nie, potom sa obmedzuje na zberača faktov, čo je úloha, ktorej zbytočnosť, ba dokonca nemožnosť, sa dá pomerne jednoducho ukázať.

2. **Deskriptívny jazyk:** Tento jazyk obsahuje dobre definované deskriptívne pojmy, tvoriace koherentný systém, pomocou ktorých sa prevádzajú určité aspekty **jazyka-objektu** na **deskriptívny jazyk**. Napríklad, ak skúmame sémantiku mýtu, prevádzame významy (predmet skúmania sémantiky) z **jazyka-objektu** (narácie mýtu) do **deskriptívneho jazyka** (jazyka sémantiky).

3. **Metodologický jazyk:** V tomto jazyku definujeme pojmy **deskriptívneho jazyka** a usporadúvame ich tak, aby tvorili koherentný systém.

4. **Epistemologický jazyk:** V tomto jazyku skúmame podmienky platnosti a správnosti deskriptívneho jazyka a vypracovávame všeobecné zásady metodologického jazyka.¹¹

V

Bolo by možné uviesť mnoho príkladov „konceptii“ a „teórii“ v humanitných vedách, ktoré miešajú postupy a pojmy z týchto úrovní do čiastočného alebo úplného zmätku. Mo-

hol by som uviesť celý rad príkladov, a to aj z našich luhov a hájov. Nepovažujem to však za natoľko produktívne, aby som tým márnil čas. Vráťme sa skôr k téme.

Je zrejmé, že postup, ako dospieť ku koherentnej teórii, postupuje podľa poradia, ktoré je opačné, ako som uviedol. Teda začínať sa má **epistemológiou**, pokračovať **metodológiou**, a potom by mala prísť na rad **deskripcia**. Ďalej sú už vzťahy recipročné a treba postupovať vo všetkých úrovniach a vzájomne ich dopĺňať podľa výsledkov. Bohužiaľ, už pri výuke, a potom *a fortiori* pri vedeckej práci, je v humanitných vedách postup úplne iný. Epistemologické znalosti a výuka v sociálnych vedách sú nulové, z metodológie sa povie pár torzovitých zlomkov, väčšinou iba ako príkladov, a deskripcia sa obmedzuje iba na naučenie sa pár pojmov z kvázivedeckého idiómu, ktoré sa nikto nenamáha definovať, nieto ešte urobiť z nich koherentný systém. Skôr sa mlčky a mylne predpokladá akýsi všeobecný konsenzus pri ich používaní, z čoho potom pramenia neplodné polemiky, dohadujúce sa o významoch pojmov.

Táto situácia sa však dá charakterizovať nielen pomocou epistemológie vedy, ale aj pomocou dejín vedy. Ak sa pozrieme napríklad na vývoj matematiky¹² a obmedzíme sa na etapu po Galileiho, uvidíme niektoré prekvapujúce paralely. Egypťské a babylonské „počty“, napriek svojej komplexnosti, boli odvodené z **empirických pozorovaní** – zistenia **pravidelností** medzi starostlivo zaznamenávanými faktami. Tento postup síce viedol k chybám, ale nie zasa až takým veľkým, aby výsledok na prvý pohľad protirečil empirickej skutočnosti. V niektorých prípadoch, pokiaľ bola doba zaznamenávania dostatočne dlhá, boli chyby skutočne minimálne, ak vôbec nejaké. Problém bol v tom, že tak Egypťania, ako aj Babylonci mohli dospieť k uspokojivým výsledkom a predikciám, napríklad astronomickým bez toho, aby mali čo i len približne správnu teóriu či koncepciu sveta. Ich predstavy o plochom svete boli pritom v úplnom protiklade so skutočnosťou. Veľký pokrok nastal, keď sa v Grécku (vidíme to napríklad na Euklidovi, ale už aj pred ním) prestala v matematike ako meradlo uznávať pravidelnosť empirického výskytu. Požadoval sa **dôkaz** alebo **teória**, v ktorej sa dalo rozumovo a teoreticky dokázať, že vzorec alebo predikcia je správna.

Prečo to tu spomínam? Ak si vezmeme niektoré publikácie z mytologickej či etnologickej oblasti, veľmi často v nich vidíme, že autor, väčšinou vybavený veľkou erudíciou a intuíciou, komparuje veľa empirického materiálu a objavuje niektoré pravidelnosti, spoločné črty, typy a katalogizuje a kategorizuje ich. Napríklad v mýtoch sa pomerne často objavujú astronomické telesá – hviezdy, slnko, mesiac atď., a to v určitých špecifických situáciách a za určitých podmienok. Takéto mýty sa nazývajú **astrálnymi, solárnymi, uranicnými** a vedec sa pokúša zovšeobecniť typ astrálnosti, solárnosti atď. Tento typ je daný čisto empirickou generalizáciou – preskúmaním veľkého počtu materiálu sa zovšeobecnia spoločné vlastnosti a tie sa potom hľadajú v ďalšom materiáli. Neexistuje **teória solárnosti**, z ktorej je možné logicky dedukovať empirické výskytu, aj keď mnohí nazývajú svoje empirické zovšeobecnienia teóriami. Autor napríklad preskúma veľký počet empirického materiálu, týkajúceho sa znakov solárnosti, ktoré sú ako také všeobecne uznávané. Potom vezme určitú neznámu figúru a ukáže, že sa na nej vyskytuje kombinácia týchto znakov. Tým sa figúra zaradí medzi solárne božstvá.

Netvrdím, že takýto postup je bezcenný, takisto ako nikto netvrdí, že boli bezcenné egyptské počty. Háčik je v tom, že tak v Egypte, ako aj v tomto prípade, sa výsledok nedá dokázať logickým dedukovaním z teórie, ale stojí na vratkých nohách všeobecného konsenzu, v Egypte i tu zabezpečeného výukou a všeobecným súhlasom. Nieкто **tvrdí** po preskúmaní veľkého množstva empirického materiálu, že napríklad kruhové tetovanie je znakom Slnka, a ostatní s ním **súhlasia**. Tento fakt sa potom považuje za **platný**. Aby nedošlo k ne-

dorozumeniu – netvrdím, že dotyčné tetovanie **nie je** znakom Slnka. Vravím iba, že ako dôkaz mi nestačí **tvrdenie**, ktoré je empirickou generalizáciou.

Empirické generalizácie majú okrem výhody prehľadnosti a faktickej kvázi-istoty jednu závažnú nevýhodu – iba **konštatujú** a nikdy **nevysvetľujú**. Ak skúmam zlaté telesá vo vesmíre a vyhlásim, že všetky zlaté telesá vo vesmíre sú ľahšie ako stotisíc ton, čo z toho vyplýva? Je dosť dobre možné, že tento výrok je pravdivý. Je to očividná empirická generalizácia a ako taká je teoreticky bezcenná. Ak by som však vyhlásil, že všetky zlaté telesá vo vesmíre sú ľahšie ako stotisíc ton a dedukoval to z teórie, ktorá tvrdí, že špecifická atómová hmotnosť zlata bráni tomu, aby mohlo existovať zlaté teleso, ťažšie ako stotisíc ton, prípad je celkom iný (aj keď zjavne nepravdivý). Z tejto teórie by som sa dozvedel niečo o povahe zlata, mala by hodnotu nielen konštatovania, ale aj odvodenia tohto konštatovania ako nevyhnutného. Mala by teda hodnotu vysvetlenia.

Samozrejme, zjednodušujem. Aj pri empirických generalizáciách, akoby popri nich, sa nachádzajú záblesky teórie a logickej systematickosti. Napríklad v prípade spomínaného kruhového tetovania je dôležité, že je v opozícii voči kvadratickým symbolom chthonických božstiev, čo zakladá akýsi prvý náznak systematickej teórie, ktorá z geometrických vzťahov dedukuje určité topologické vzťahy medzi božstvami (uranické vs. chthonické). Kruh je začlenený do geometrického systému a ten je izomorfný so systémom božstiev. Postuluje sa teda určitý kultúrny kód, ktorý prepája geometrický systém znakov a systém božstiev. Empirická generalizácia, že božstvo x s kruhovým tetovaním je solárne božstvo, je dedukovateľná z modelu, ktorý postuluje izomorfiu medzi dvomi rädmi.¹³

Skrátka, nech už dostávame akúkoľvek invenčnú a podnetnú tézu, mali by sme požadovať, aby bola dedukovateľná ako **logický dôsledok koherentnej teórie**. Teórie a modely sú totiž logickými konštruktmi, s ktorými sa pracuje oveľa ľahšie ako s agregátmi empirických zovšeobecnení, veľmi pružne sa prispôsobujúcimi pridávaním a uberaním určitých faktov. Empirické fakty je možné buď interpretovať, alebo dedukovať z teórie. Konflikt teórií sa dá v princípe vyriešiť oveľa jednoduchšie ako konflikt interpretácií.

VI

Nechcel by som volať po akejsi matematike alebo fyzike v sociálnych vedách. Ten, kto v sociálnych vedách pozdvihne svoj hlas v prospech exaktnosti, je z toho okamžite obvinený, pretože u sociálnych vedcov význam pojmu „exaktná veda“ splyva s významom pojmu „prírodná veda“. Myslia si, že exaktnosť prírodných vied zabezpečuje to, že skúmajú prírodné fakty, kým sociálne a humanitné vedy skúmajú človeka a kultúru, a v tejto oblasti si jedinečnosť, subjektivita, intencionalita atď. nevyhnutne vynucujú akúsi „osobitnú“ vedeckosť. Tento naivný omyl spočíva v úplnom nepochopení metodologických procedúr prírodných vied. Domnievam sa, že takmer jednohlasné zdôrazňovanie akejsi „osobitnej vedeckosti“ humanitných a sociálnych vied je väčšinou priznaním epistemologickej neschopnosti a metodologického zlyhania vedca, ako argumentami podloženým zdôvodnením.

Z metodologického hľadiska sa veda o mytológii a humanitné vedy ako také nelíšia, alebo by sa aspoň nemali líšiť od vied prírodných. Samozrejme, nemožno postulovať akúsi fyziku sociálnych vied, alebo redukovať tieto vedy na prírodné vedy. Ide čisto o epistemologické rozhodnutie: napriek rozšírenému nezmyslu vedu nerobí exaktnou to, aké objekty výskumu má, ale spôsob, akým si kladie a rieši problémy. Ak sa veľká časť lingvistiky, najmä fonológia, stala exaktnou vedou napriek tomu, že je sociálna, nič okrem predsudkov nebráni tento pokrok nasledovať aj v iných oblastiach. Iste to neznamenaá otrocky aplikovať postupy lingvistiky a fonológie v mytológii – každá veda si musí sama určiť predmet a spô-

sob konštruovania svojich teórií a ich overovanie. Je však možné formulovať minimálne podmienky exaktnosti¹⁴ vedy:

1. Skonštruovanie dostatočne bohatého a hierarchizovaného formálneho jazyka teórií, ktorý je logicky koherentný. Nemusí to byť nevyhnutne jazyk matematický – stačí, aby bol vybudovaný pomocou axióm a definícií tak, aby sa nepoužívali implicitné, ad hoc, filozofické či vágne termíny v stále sa meniacich zmysloch. To je vlastne zhrnutím prvých troch úrovní, spomínaných v predošlej časti.

2. Vypracovanie spôsobu na overovanie/falzifikovanie takto skonštruovaných teórií a hypotéz na empirickom materiáli – čiže epistemologického jazyka z predchádzajúcej časti.

Samozrejme, táto úloha nie je taká jednoduchá, ako sa zdá. Jej uskutočnenie predpokladá vypracovanie skutočnej epistemológie sociálnych vied. Bohužiaľ, epistemológovia vied trpia dvomi chybami: 1. orientujú sa prevažne na prírodné vedy a 2. málokto z nich sa prepracuje až po uplatnenie svojej epistemológie v empirickej oblasti. Napriek tomu je isté, že ignorovanie epistemológie vied zo strany sociálnych vedcov a ich výlučné zameranie na zber faktov a konštruovanie ad hoc teórií je trestuhodné. Pri výuke a iniciácii sociálnych vedcov sa dáva prednosť naučeniu remeselnej zručnosti pri zbere faktov a súboru zmätých filozofických predstáv a pojmov, ktorými sa tieto fakty zlátajú na hromadu, pričom v najlepších prípadoch autor preukáže poetické nadanie a urobí z toho aspoň pútavý celok, ktorý sa príjemne číta. S vedou to má spoločné toľko ako astrologický alebo teologický traktát spred päťsto rokov.

Jednoducho by už pomaly mala končiť doba, keď sa za vedu o mytológii alebo za etnológiu či religionistiku bude považovať prezentovanie informácií o mýtoch alebo náboženstvách, prípadne súbor pútavých príbehov a opisov. Ak si prečítame ktorýkoľvek slovenský text, venujúci sa mytológii, religionistike či etnológii, väčšia časť z neho je jednoduchou prezentáciou nových informácií s náznakom roztriedenia do mlčky prijímaných, no nedefinovaných kategórií (kozmogonický mýtus, astrálny mýtus, uranický charakter, chtonický charakter). Čo sa vlastne dozvieme o mýte alebo o ikonografickom náboženskom obrazení, ak sa nám povie, že sú tam astrálne či chtonické motívy? O teórii sotva môže byť reč. **Štrukturalizmus**, vypracovaný Lévi-Straussom, je určitou teóriou mýtického myslenia, aj keď s mnohými nedostatkami, takisto ako povedzme **funkcionalizmus** Malinowského či Radcliffe-Browna. Nie mýty, rituály a náboženstvá, ktoré títo vedci analyzovali, sú dôležité, ale ich spôsob analýzy, ich teória je to, o čom možno diskutovať.

Veda o mytológii sa už začala pomaly, ale predsa uberať smerom k exaktnosti. Inšpirácia lingvistikou, vyvolaná v anglosaských krajinách analytickou filozofiou a vo Francúzsku štrukturalizmom, sa stala dominantným prúdom a čoraz viac kultúrnych antropológov pracuje na prehĺbení epistemológie svojej vedy. Domnievam sa, že aj u nás už dozrel čas na formovanie interdisciplinárnych skupín, ktoré začnú spolupracovať v tomto duchu.

VII

V tridsiatych rokoch tohto storočia vznikol na Slovensku Spolok pre vedeckú syntézu, v ktorom sa angažovala prvá generácia slovenských vedcov, vzdelávaných po prvej svetovej vojne u nás. Takmer zároveň vznikol Viedenský krúžok a Pražský lingvistický krúžok. Nedomnievam sa, že situácia v tridsiatych rokoch v strednej Európe bola oveľa priaznivejšia ako dnes. Všetky tieto vedecké zoskupenia tvorili skutočný predvoj sociálnych vied a dve z nich dosiahli svetový úspech, ktorý prerušila až vojna a komunizmus. Nevyzývam na priame nadväzovanie na tieto iniciatívy. Čo však bolo možné uskutočniť v tridsiatych rokoch, to sa tým skôr dá uskutočniť v rokoch deväťdesiatych. V súčasnosti nevidím nijaké vonkajšie prekážky. Ak sa u nás nepodarí rozvinúť vedecký život, a to tak v praktickej, ako

aj v teoretickej oblasti, nebude to v nijakom prípade kvôli „objektívnym okolnostiam“, ale bude to tragická, ale aj trestuhodná vina súčasných generácií, ktoré teraz vo vede pracujú alebo začínajú pracovať. Domnievam sa, že tu jestvuje veľa vzdelaných jednotlivcov i podnetných publikácií, preto ma prekvapuje, že počas ôsmich rokov nevznikol nijaký **intellectual cluster**, nijaká škola v sociálnych vedách na Slovensku.

Netvrdím, že tu musí existovať jediná metodológia, naopak, musí jestvovať ich pluralita. Lingvistikou inšpirovaná semiotika, smerujúca čoraz viac k exaktnosti, nemusí a nemala by byť jedinou cestou. No väčšina z nás iste pociťuje vonkoncom neuspokojivý stav v našich vedách, a prvým krokom k náprave je tento stav ako taký pomenovať a neskrývať ho. Epistemológii a metodológii je potrebné priznať oveľa dôležitejšie miesto ako doteraz. Dôvod je prostý: neexistuje nič také ako „záchranné výskumy“, „čistý zber faktov“ atď. Aj etnografia (alebo národopis – jediná disciplína u nás) musí byť už **interpretatívna**, čo je prvý krok, a nevyhnutne sa musí opierať o **etnológiu** alebo **antropológiu**, ktoré sú **teoretické**. Cieľom vedy nie je informovať o nových faktoch, ale vysvetliť ich. Prezentovanie faktov je nevyhnutný prvý krok, ale ak sa nepokročí ďalej, ak sa len kvantitatívne hromadia fakty, pohybujeme sa v kruhu. Pohyb v kruhu znamená (ako dôsledok), že nedokážeme kvalitatívne rozšíriť horizont svojich skúmaní. V tom prípade je potrebné poobzerať sa po nových perspektívach. Sú iba dve vzájomne sa dopĺňajúce cesty: **lingvistika** ako faktický príklad úspešnej sociálnej vedy a **epistemológia**, teda filozofia vedy, ako teoretický radca. Možno aj u nás už dozrel čas vydať sa v sociálnych vedách iným smerom.

POZNÁMKY

- 1 Táto štúdia je upravenou a iba mierne zmenenou verziou prednášky, ktorá sa konala 5. mája 1997 na pozvanie **Spoločnosti pre výskum náboženstiev** pri SAV.
- 2 SAUSSURE, F. de: *Cours de linguistique générale*. Paris, Payot 1972.
- 3 Tamže, s. 16.
- 4 Tamže, s. 157.
- 5 Tamže, s. 166.
- 6 PEIRCE, C. S.: *Dictionary of Philosophy and Psychology*. 3 vols., New York: Macmillan 1901-5, vol. 2, *entry sign*, s. 527.
- 7 Príklad som prevzal z ECO, U.: *Theory of Semiotics*. Bloomington, Indiana University Press 1976, s. 128.
- 8 LÉVI-STRAUSS, C.: *Anthropologie structurale*. Paris, Plon 1953, s. 254.
- 9 LÉVI-STRAUSS, C.: *Mythologiques I-IV (Le Cru et le Cuit, Du Miel aux Cendres, Origine des manières de la table, L'homme nu)*, Paris, Plon 1964-1971.
- 10 KANOVSKÝ, M.: *Výprava k hniezdu papagájov. Sémantika mýtu*. In: *HIERON* 1/1996, s. 83-97.
- 11 Toto rozlíšenie je prevzaté z GREIMAS, A. J.: *Sémantique structurale*. Paris, PUF 1986 (2. vyd).
- 12 Ďakujem Ladislavovi KVASZOVI za poskytnutie tohto príkladu z dejín matematiky.
- 13 Tento príklad analýzy je prevzatý zo štúdie KOVÁČ, M.: *Baby Face. Hľadanie olméckeho slnečného boha*. In: *HIERON* 1/1996, s. 45-64.
- 14 Podrobnejšie KANOVSKÝ, M.: *Päť predbežných téz o exaktnosti*. In: *ORGANON* 2/1995.

LINGUISTIC AND SOCIAL SCIENCES

Summary

The author of the study deals with the inspiration of Linguistic to Mythological Research, especially works of Ferdinand de Saussure, Charles S. Peirce and semiotic works of Algirdas J. Greimas and U. Eco.

He points out that the main contribution of Linguistic to Ethnology and Cultural Anthropology consists not only of direct inspiration but also of methodological impulses, which evoke an attempt of a more precise way of putting questions.

The author considers that from the epistemological point of view it is necessary to distinguish four levels of scientific language: 1. Universe of empirical facts, 2. Descriptive language (transformation / reduction of the universe of empirical facts to the coherent language of theory), 3. Methodological language (general rules of construction of a theory).

He emphasises also the necessity of an explicit introduction of procedures which are used for to corroborate or contradict theories comparing them with the universe of empirical facts.

The author concludes that it is possible and also unavoidable to establish the Mythological Research as an exact science. As a paradigmatic pioneer of this way in Cultural Anthropology he introduces C. Lévi-Strauss and his work, which however itself needs the further precision and explication.